

Nya perspektiv på lärarnas arbetsmiljöproblematik – läraren som säkerhets- och krishanteringsaktör

Aida Alvinus, Arita Holmberg, Jennifer Hobbins

Aida Alvinus, universitetslektor och docent i ledarskap under påfrestande förhållanden, inriktning sociologi, Institutionen för säkerhet, strategi och ledarskap, Försvarshögskolan, Ledarskapscentrum, Karlstad. E-post: aida.alvinus@fhs.se

Arita Holmberg, universitetslektor och docent i statsvetenskap med inriktning säkerhetspolitik och strategi, Institutionen för säkerhet, strategi och ledarskap, Försvarshögskolan, Stockholm. E-post: arita.holmberg@fhs.se

Jennifer Hobbins, universitetslektor i ledarskap under påfrestande förhållanden, inriktning sociologi, Institutionen för säkerhet, strategi och ledarskap, Försvarshögskolan, Ledarskapscentrum, Karlstad. E-post: jennifer.hobbins@fhs.se

Artikeln problematiserar läraryrkets koppling till säkerhets- och krishanteringsfältet samt hur denna kan förväntas inverka på lärarnas arbetsmiljö. Baserad på litteraturstudier med fokus på yrkesgruppen lärares närmande till fältet säkerhet och krishantering, mynnar analysen ut i två potentiella utmaningar: a) arbetsmiljöproblem relaterade till den nya lärarrollen och b) genusaspekter som uppstår vid kopplingen till säkerhets- och krishanteringsfältet. Lärares arbetsmiljö utmanas med anledning av nya krav att hantera kriser och agera som säkerhetsaktörer. Yrkesgruppen kan ställas inför nya uppgifter som traditionellt sett har hanterats av räddningstjänst och polis. I denna kontext aktualiseras föreställningar om genus kopplade till dessa tidigare separata yrkesgrupper. Kvinnodominerade yrkesgrupper riskerar här att underordnas. Kommunal resursallokering har hittills exkluderat lärare som kris- och säkerhetsaktörer vilket riskerar förstärka arbetsmiljöproblemen.

This article problematizes the relationship between teachers as an occupational group and the security- and crisis management field, and argue that this relationship can be expected to influence the former's working environment. Drawing on a literature study, the analysis finds two major potential challenges: a) work environment problems related to the new teacher's role and b) gender aspects highlighted through this connection. This occupational group may be faced with new tasks that have traditionally been managed by rescue services or police. In this context notions of gender are actualized. Female dominated occupational groups risk being subordinated. Municipal resource allocation processes has so far excluded teachers in relation to security and crisis-management tasks, which can increase problems in relation to work environment.

Introduktion

Lärares arbetsvillkor har i decennier varit i fokus för forskning på den na-

tionella såväl som den internationella arenan. Trots ett högt organisatoriskt engagemang (Razak, Darmawan &

Keeves 2009) tenderar yrkesgruppen lärare att vara en av de mest utsatta gällande fysiska och psykosociala påfrestningar i arbetsmiljön. En mängd studier vittnar om olika typer av arbetsmiljöproblem som lärare stöter på i förskolan, grundskolan och på gymnasiet. Det kan handla om fysiska påfrestningar såsom höga ljudnivåer, osäkra utemiljöer, bristande materiella resurser, psykosociala problem som exempelvis arbetsbelastning, brist på kontroll och inflytande, brist på socialt stöd och ökad social oro (Månsson & Persson 2004) samt hälsorelaterade påfrestningar såsom problem med rösten, högt blodtryck etc. (Kjellström, Almquist & Modin 2016). Svensk forskning inom arbetsliv visar att var sjätte utexaminerad och behörig lärare lämnar sitt yrke (Lindgren 2013), vilket skulle kunna problematiseras ur yrkesmässiga såväl som arbetsmiljömässiga perspektiv.

Syftet med föreliggande artikel är att lyfta fram och problematisera den allt oftare diskuterade kopplingen mellan läraryrket och säkerhets- och krishanteringsfältet. Ambitionen är att kritiskt granska vilka nya utmaningar denna koppling innebär och hur den kan tänkas inverka på lärarnas arbetsmiljö. Analysen utgår från en översikt av forskning inom dels fältet säkerhetsstudier och krishanteringsstudier, dels internationell forskning inom pedagogik och utbildningsvetenskap som har uppmärksammat trenden att lärare ges uppgifter inom säkerhet och krishantering. Artikeln gör inga anspråk på att presentera en komplett litteraturoversikt. Snarare är syftet att framhäva mönster och tendenser som

framträder i vetenskaplig litteratur på de områden, samt i deras skärningspunkter, som berörs i artikeln.

I synnerhet två utmaningar med potentiella konsekvenser för lärarens arbetsmiljö framträder i litteraturen: arbetsmiljöproblem relaterade till den nya lärarrollen, och genusaspekter som uppstår vid kopplingen till säkerhets- och krishanteringsfältet. Lärarnas arbetsmiljö utmanas med anledning av nya krav att hantera kriser och agera som säkerhetsaktörer. Yrkesgruppen kan ställas inför nya uppgifter som traditionellt sett har hanterats av räddningstjänst och polis. I denna kontext aktualiseras föreställningar om genus kopplade till dessa tidigare separata yrkesgrupper. Kvinnodominerade yrkesgrupper riskerar här att underordnas. Dessa två utmaningar utgör artikelns stomme. Med grund i dessa iakttagelser formuleras avslutningsvis ett antal forskningsfrågor vi menar bör ges uppmärksamhet för att en ökad kunskap om läraryrkets arbetsmiljö ska kunna nås.

Arbetsmiljöproblematik på kvinnodominerade arbetsplatser

Trots alarmerande sjukskrivningsstatistik har arbetsmiljön i nutida debatt nyanserats i mer positiva ordalag. Det finns en medvetenhet om "kvinnors fortsatt relativt höga utträde från arbetsmarknaden via sjukersättning" (SOU 2013:25 s 95) men förbättringar i arbetsmiljön beskrivs enligt Pensionsåldersutredningen enligt följande:

"Sverige har en i internationell jämförelse god arbetsmiljö. Systematiskt ar-

betsmiljöarbete, strukturförändringar på arbetsmarknaden, teknisk utveckling m.m. har medfört en totalt sett successivt förbättrad arbetsmiljö. Den fysiska belastningen i arbetslivet har totalt sett minskat” (SOU 2013:25 s 151). Arbetsmiljöproblematik hamnar dock i skuggan av de påtalade förbättringar som utredningen lyfter fram. Dessutom tog man fram uppdrag åt Arbetsmiljöverket att särskilt fokusera på de positiva arbetsmiljöindikatorer “som bidrar till utveckling och framgång och som är ett konkurrensmedel för företag och andra organisationer. Enligt forskningsrapporter och åtskilliga forskare är det avgörande för arbetsmiljöns utveckling att undersöka vad som utgör god arbetsmiljö, vid sidan av det riskorienterade arbetsmiljöarbetet” (SOU 2013:25 s 205).

Trots beskrivningarna om en positiv utveckling av arbetsmiljön och fokus på positiva arbetsmiljöfaktorer gäller andra villkor för just kvinnodominerade yrkesgrupper. De långvariga sjukskrivningarna bland kvinnor i kommuner och i landstingsverksamhet har visat sig ha ökat i takt med att de psykiska kraven i arbetet ökat. Orsaken är främst den psykosociala arbetsmiljön, som leder till sjukskrivningar i kvinnodominerade sektorer (Krekula, Engström, & Alvinus 2017).

Även för lärare har arbetsmiljön försämrats. Enligt Kjellström, Almqvist och Modin (2016) har lärares arbetsvillkor blivit sämre till följd av 1990-talets skolreformer (SOU 2014:5). Forskare hävdar att lärare är bland de mest stressade yrkesgrupperna i Sverige (Kjellström m.fl. 2016). Händelser som Västmanlandsbranden

2014, skolattacken i Trollhättan där en 21-åring bevärpad med svärd och kniv attackerade personal och elever år 2015, samt utdragna händelser såsom flyktingkrisen ställer lärarnas arbetsmiljö på sin spets i form av logistiska utmaningar som exempelvis tillgång på personella och materiella resurser etc. Av den anledningen föreligger ett behov att beskriva ytterligare utmaningar som kan tyckas vara relevanta för lärarnas arbetsmiljö. Vi argumenterar för att kopplingen till säkerhets- och krishanteringsfältet utgör en tidigare ouppmärksam utmaning.

Yrkesgruppen lärares relation till säkerhets- och krishanteringsfältet

Utbildning har länge setts som ett instrument för staten, även när det gäller säkerhet (Ghosh m.fl. 2017). I svaga stater kan den ses som identitets- och samhällsbyggande (Swimelar 2013), men även i etablerade demokratier som USA har exempelvis beskrivningen av skolelevers bristande resultat i form av säkerhetshot studerats (Nguyen 2017). Denna forskning är kritisk till det neoliberala skolsystemet och det traditionella säkerhetsbegreppet som det utformas i landet. Preston menar att utbildningen har en uppfostrande roll i den amerikanska kontexten, medan den har en mer övervakande roll i den brittiska kontexten (Preston 2009 s 195-6).

Mest framträdande i den brittiska forskningen kopplad till utbildningsväsende och pedagogik är kritiken mot det brittiska anti-terrorprogrammet Prevent. Här debatteras hur utbildning kan undvika stigmatisering i samhäl-

let (Thomas 2016), och om lärare bör delta i övervakning eller arbeta för att barn inte ska falla in i terrorism (Davies 2016). Somliga menar att lärare har en roll i detta arbete (Davies 2016) medan andra menar att det är orättfärdigt för lärare att delta i säkerhetsarbete och att det underminerar deras roll som lärare (O'Donnell 2017).

Vi kan se denna utveckling speglas även i Sverige. Den ökning av såväl klimatrelaterade risker som organiserad brottslighet och terror relaterade hot som pågår i västvärlden och Sverige ställer enligt regeringen nya krav på åtgärder inom ett brett spektrum av samhällssektorer (Regeringen 2015, Regeringen 2017 s 21-22). Parallellt med dessa nya krav ökar medvetenheten om att professionella krishanterare såsom räddningstjänst och polis behöver stötta av yrkesverksamma inom sektorer, branscher och yrken som hittills inte associerats med krishantering och säkerhet. Regeringen skriver i strategin mot terrorism:

”Flera aktörer som kan bidra med insatser och kunskap i arbetet med att motverka terrorism har inte någon uttalad uppgift att göra det enligt författning, regleringsbrev eller andra styrdokument. Det arbete de bedriver inom sitt ansvarsområde kan trots det vara viktigt för samhällets arbete mot terrorism. Aktörerna måste uppmärksamma hur de inom ramen för sina åligganden och uppdrag kan bidra till arbetet med att bekämpa terrorism”. (Regeringen 2015 s 41)

En svensk avhandling (Mattsson 2018) visar att en ny diskursordning kopplad till det nationella arbetet med

att förhindra terrorism har introducerat en ny roll för lärare även i Sverige. Denna nya roll handlar om kontroll och ordningsskapande, vilket står i kontrast till lärarens roll som utvecklare av eleven till en medveten samhällsmedborgare. Mattsson menar att den nya rollen sannolikt kommer att mötas med motstånd (Mattsson 2018 s 104).

Ett breddat säkerhetsbegrepp innebär att yrkesgrupper som tidigare inte alls associerats med säkerhet måste förhålla sig till en ny roll som krishanterare och säkerhetsaktörer. Det vi kan se är att traditionella säkerhetsaktörer tydligt definierar potentiella risker, hot och krishändelser (Oscarsson & Danielsson 2017). Frågan är hur lärare uppfattar och reagerar på att tilldelas uppgifter och roller i relation till detta fält. Centralt i sammanhanget är hur lärare ser på säkerhet och krishändelser, samt om och i så fall på vilket sätt de identifierar sig som säkerhetsaktörer och krishanterare.

Kritiska säkerhetsstudier intresserar sig alltmer för hur olika samhällsaktörer möter statens säkerhetslogik och vilka motståndsstrategier som tillämpas (Balzaq 2015). Det återstår att beforska hur svenska lärare bemöter en roll i relation till säkerhets- och krishanteringsfältet. Samtidigt visar studier från krisforskningsområdet att det också finns andra sätt lärare hanterar säkerhet och krishändelser på. Exempelvis betraktade lärare som drabbades av skogsbranden i Västmanland 2014 sig inte alls som krishanterare, trots att de i intervjuerna redogjorde för en mängd insatser som bidrog till att händelsen hanterades och barnens och lärarnas egna personliga säkerhet

säkerställdes (Hobbins under granskning). Oavsett hur de nya rollerna och uppgifterna tas emot, kan de förväntas utgöra en utmaning för lärarnas redan ansträngda arbetsmiljösituation.

Det är rimligt att anta att nya utmaningar uppstår när begreppen krishantering och säkerhet breddas mot att omfatta nya kategorier av icke-professionella krishanterare och säkerhetsaktörer som är kvinnligt kodade. Dessa utmaningar kan bidra till att ytterligare försvåra lärares arbetsmiljösituation. Två områden framstår som särskilt angelägna att analysera vidare.

Läraryrollen

I vardagen ansvarar lärare för barns och ungdomars inläring och pedagogiska utveckling. Relationen mellan lärare och elev bygger på förtroende och tillit samt en omfattande mängd emotionellt arbete från lärarens sida. I ett förebyggande arbete mot terrorism såväl som under hot samt efter en inträffad krishändelse behöver lärare inta nya roller och andra former av ansvar som ytterligare komplexifierar den professionella yrkesrollen. Dessa förändringar är hittills ytterst begränsat utforskade, men kan förväntas vara både svåra och komplexa.

Läraryrollen består av kompetenser och färdigheter som rör ämneskompetens, pedagogiska färdigheter och kunskap om läroplanen och hur denna ska omsättas i praktiken (Salin, Lundberg & Strandler 1991). I yrkesutövningen är ett viktigt element den sociala interaktionen mellan lärare och elev, vilket gör att utövandet av arbetet som lärare innehåller många emotioner, såsom

glädje, energi och motivation, men också hjälplöshet, frustration och ilska. Det gör att läraryrollen ställer stora krav på emotionshantering (Hargreaves 2001). Detta utgör också centrala element i vad som idag uppfattas som en lärares yrkeskompetens och vad det innebär att vara en professionell lärare (Normell 2008). Beskrivningen gäller dock det arbete som utförs i vardagen och under normala förhållanden. Under särskilda förhållanden, såsom inför hot mot säkerheten eller under och efter en krishändelse, tillkommer ett helt nytt spektrum av krav på lärare, som förväntas upprätthålla den förtroendefulla relationen till sina elever samt en god kvalitet på utbildningen trots påfrestande förhållanden i den direkta eller närliggande omgivningen. Svårigheter som kan uppstå rör både den fysiska och den psykosociala miljön. Den fysiska omgivningen kan vara påverkad i form av exempelvis åverkan på byggnaden eller avsaknad av pedagogiskt material, el eller färskt vatten. Det ställer stora krav på lärares flexibilitet och kreativitet för att skapa en fungerande skolmiljö.

Den internationella forskningen har hittills inte i någon högre grad uppmärksammat dessa aspekter av det breddade säkerhetsbegreppet och nya säkerhets- och krishanteringsaktörer. Lärares ansträngningar som säkerhets- och krishanteringsaktörer finns beskrivna t ex inom ramen för orkanen Katrina och flertalet skolskjutningar. I ett svenskt sammanhang finns exempelvis studier på området som rör skogsbranden i Västmanland (Hobbins under granskning).

Genus/kön

I denna komplexitet finns ytterligare ett element som kräver vetenskaplig uppmärksamhet. Krishanterings- och säkerhetsprofessioner har traditionellt kodats manligt medan pedagogiska yrken idag utförs till största delen av kvinnor. Lärarrollen är starkt kvinnligt kodad med omhändertagande dimensioner. Genusforskning handlar om förståelse för de sociala roller som tilldelas män och kvinnor. När det gäller hanteringen av kriser och i frågor om kris och säkerhet har dock ett tydligt genusperspektiv saknats (MSB 2014). Befintlig forskning betonar bland annat att kvinnligt och manligt kodade sociala roller förstärks i en akut situation och krishantering tenderar att ses mestadels ur ett manligt perspektiv. Det saknas kunskap om kvinnors perspektiv och behov i skadereducerande arbete (Ericson 2011). En rimlig förklaring till att det förhåller sig på detta sätt torde vara att kunskap om exempelvis beslut om åtgärder, resursallokering, insatsplanering, informations- och kommunikationshantering, ledarskapsförmåga samt en samlad lägesbild efterfrågas i större utsträckning än kunskap om genusperspektiv i kris och säkerhetsfrågor. Med detta faktum tenderar forskning om exempelvis kvinnodominerande yrken som framtida säkerhets- och krishanteringsaktörer att bortprioriteras.

Det är redan känt att kommunala, regionala, statliga och i vissa fall privata aktörer möts i samband med kriser för att hantera olika typer av insatser och hjälpbehov (MSB 2014). För att förstå hur dessa aktörer kan

uppfattas används ett genusteoretiskt perspektiv i fråga om förväntningar och föreställningar. Aktuell forskning med genusperspektiv inom krishantering behandlar främst maskulinitet inom räddningstjänst (Ericson & Mellström 2016), skilda riskuppfattningar och hjälpbehov hos befolkningen (Enarson & Pease 2016). Studier (Amundsdotter m.fl. 2015) visar exempelvis att proaktivt arbete inom krisberedskap tenderar att premiera resursmässigt traditionellt mansdominerade verksamheter inom kommun. De traditionellt kvinnodominerade verksamheterna såsom skolor erkänns inte som legitima krishanteringsaktörer och erhåller därmed mindre resurser (se även Danielsson 2016).

Samhället och dess centrala institutioner formas också ur ett genusperspektiv och genus bidrar till hur legitimitet utformas i olika organisationer och yrken (Kanter 1993). Rent generellt kan vi konstatera att det offentliga ses utifrån maskulina normer och det privata utifrån feminina roller. Det är därför inte överraskande att just centrala professioner och samhällsinstitutioner såsom polis, försvar och räddningstjänst ses som garantier för säkerhet- och krishantering (Kvarnlöf 2015). Forskningen har däremot ännu inte visat hur andra samhällsaktörer förhåller sig till detta, och kanske i synnerhet hur feminint kodade yrkesgrupper såsom lärare kan hantera framtida krav på säkerhet och krishantering.

Slutsatser och vidare forskning

Utifrån ovanstående redogörelse argu-

menterar vi för att ett antal frågor rörande potentiella arbetsmiljöproblem väcks, vilka bör ägnas vetenskaplig uppmärksamhet. Vi föreslår följande frågeställningar, vars besvarande kan öka förståelsen för konsekvenserna av kopplingen mellan lärare som yrkesgrupp å ena sidan och säkerhet och krishantering å den andra.

1. Hur beskriver staten och ansvariga myndigheter på olika nivåer lärares roll i relation till säkerhet och krishantering?

2. Hur tar den kvinnodominerade yrkesgruppen lärare emot nya roller i relation till säkerhet och krishanteringsfältet?

3. Vilka organisatoriska utmaningar blir konsekvensen av denna utvidgning av säkerhets- och krishanteringsfältet, och varför?

4. Vilka är konsekvenserna för arbetsliv, arbetsmiljö, känslor och uppfattningar om yrkesmässiga ansvarsförhållanden inom kvinnodominerade yrkesgrupper?

Referenser

- Amundsdotter, E., Ericson, M., Jansson, U. & Linghag, S. (2015). *Motstånd och strategier i jämställdhetsarbete*. Karlstad: Karlstads universitet.
- Baldwin, D. (1997). The concept of security, *Review of International Studies*, 23, 5-26.
- Balzacq, T. (Ed) (2015). *Contesting security Strategies and logics* Abingdon: Routledge.
- Enarson, E. & Pease, B. (2016). *Men, masculinities and disaster*. London: Routledge.
- Ericson, M. (2011). *Nära inpå: Maskulinitet, intimitet och gemenskap i brandmäns arbetslag*. Doctoral dissertation. Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen.
- Ericson, M. & Mellström, U. (2016). *Masculinities, gender equality and crisis management*. Burlington, VT: Ashgate.
- Danielsson, E. (2016). Following Routines: A Challenge in Cross-Sectorial Collaboration. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 24(1), 36-45.
- Davies, L. (2016). Security, extremism and education: Safeguarding or surveillance? *British Journal of Educational Studies* 64(1), 1-19.
- Ghosh, R., Chan, W. A., Manuel, A., & Dilimulati, M. (2017). Can education counter violent religious extremism?. *Canadian Foreign Policy Journal*, 23(2), 117-133.
- Hargreaves, A. (1994). *Changing teachers, changing times. Teachers' work and culture in the postmodern age*. London, Cassell.
- Hobbins, J. (under granskning). *Coping and Caring in the Context of Forest Fire - Emotion Management of Teachers in a Natural Disaster*.
- Kanter, R. M. (1993). *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books.
- Krekula, C., Engström, L. G., & Alvinus, A. (2017). Sweden: an extended working life policy that overlooks gender considerations. *Gender, Ageing and Extended Working Life: Cross-national Perspectives*, 157-175.
- Kjellström, J., Almquist, B., & Modin, B. (2016). Lärares arbetsvillkor och hälsa efter 1990-talets skolreformer. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 22(1), 52-69.
- Kvarnlöf, L. (2015). *Först på plats: Gränsdragningar, positioneringar och emergens i berättelser från olycksplatsen*. Doctoral dissertation. Östersund: Mittuniversitetet, Sociologiska institutionen.
- Lindgren, U. (2013). Nyblivna lärares erfarenheter av sin lärarutbildning och upplevelser av första året i yrket. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 19(1), 25-38.
- Mattson, C. (2018). *Extremisten i klassrummet: Perspektiv på skolans förväntade ansvar att förhindra framtida terrorism* Gothenburg Studies in Educational Sciences 413. Göteborg: Gothenburg University

forskning och teori

- MSB (2014). Gemensamma grunder för samverkan och ledning vid samhällsstörningar. MSB-publikation.
- Månsson, E., & Persson, A. (2004). Meningsfullt arbete i krävande arbetsmiljö - lärare i skolan. I R. Å. Gustafsson, & I. Lundberg (Red.), *Arbetsliv och hälsa 2004* (s. 301-319). Liber.
- Nguyen N. (2017). From school militarization to school securitization: national security finds its place in schools, *Critical studies in Education*, 58(1), 52-68.
- Normell, M (2008). *Från lydnad till ansvar. Kunskapsyn, känslor och relationer i skolan*. Lund, Studentlitteratur.
- O'Donnell, A. (2017). Pedagogical injustice and counter-terrorist education. *Education, Citizenship and Social Justice*, 12(2), 177-193.
- Oscarsson, O. & Danielsson, E. (2017). Unrecognized crisis management – Normalizing everyday work. The work practice of crisis management in a refugee situation, *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 1-12.
- Preston, J. (2009). Preparing for emergencies: citizenship education, 'whiteness' and pedagogies of security. *Citizenship Studies*. 13(2), 187-200.
- Razak, N. A., Darmawan, I. G. N., & Keeves, J. P. (2009). Teacher commitment. In *International handbook of research on teachers and teaching* (pp. 343-360). Springer, Boston, MA.
- Regeringen (2015). *Förebygga, förhindra och försvåra - den svenska strategin mot terrorism*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Regeringens skrivelse 2014/15:146. Stockholm: Regeringskansliet.
- Regeringen (2017). *Nationell säkerhetsstrategi*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Salin, S, Lundberg, R & Strandler, L (1991). *Skola Futura – professionella lärare för en ny tids skola*. Stockholm, Svenska Arbetsgivareföreningen
- SOU 2013:25, *Åtgärder för ett längre arbetsliv*. Socialdepartementet. Pensionsåldersutredningen.
- SOU 2014:5, *Staten får inte abdikera - om kommunalisering*, Socialdepartementet, Utredningen om skolans kommunalisering
- Swimelar, S. (2013). Education in post-war Bosnia: The nexus of societal security, identity and nationalism. *Ethnopolitics*. 12(2), 161-182.
- Thomas, P. (2016). Youth, terrorism and education: Britain's Prevent programme. *International Journal of Lifelong Education*. 35(2), 171-187.